

Lírai fejlődésregény

CSONTOS JÁNOS: SZONETTREGÉNY

Bevezetés: mi a szonettkoszorú?

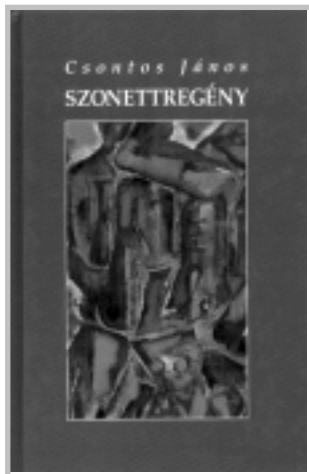
A *szonettkoszorú* tizenöt szonettből álló versciklus. Az egyes szonettek befejező sora megismétlődik a következő szonett első sorában. A tizenötödik szonett a *mesterszonett*, amely a ciklust alkotó szonettek kezdősoraiból áll össze.

Az első szonettkoszorú, melyet a magyar irodalomtörténet nyilvántart, József Attila *A kozmosz éneke* című versciklusa. 1923-ban, tizennyolc évesen írta a költő. A világmindenség vízióját fejezi ki ez a kettőszázötven sor. Mintha a mesterszonett napjának vonzaskörében keringene a többi szonett bolygója; mintha a világ rendjét kigondoló Isten tudatával próbálná megteremteni alkotását az eszmélkedő lírikus, kicsit a görög mitológiát is követve, hiszen az ő megváltást sóvárgó világképében is központi helyet foglal el Erósz, a szerelem. Akárcsak a magányosan szemlélt többi ember, a bogarak és virágok parányai, a dübörgő nagyvárosok s a kerengő bolygók az űrben.

A szonettkoszorú, ez a manierista mesterkedés látszatát keltő bravúrforma e klasszikus költői hagyaték nyomán azóta éppen hogy nem a formabűvészeté degradált formabűvészet, hanem a világteremtésé előléptetett költői alkotás műformája lett nyelvterületünkön. Jó ideje a nemzeti megmaradásért folytatott küzdelem eszközének látom például az erdélyi és a kárpátaljai költőknél. Utóbbiak 1998-ban *Száz szomorú szonett* címmel adtak ki egy antológiát, mely négy szonettkoszorút is felvonultat. Örvendetes, hogy költőnő műve is van közöttük. A szonettkoszorú a hatvanas évek óta itthon is a női alkotóerő bizonyító eszköze. Gyakran azok alkalmazzák ezt a supernehéz formát, akik valamilyen okból rákényszerülnek, hogy a méltatlan mellőztetésben észre vétessék magukat. A *mesterszonett* arról kapta nevét, hogy a mesterségbeli tudás fényes bizonyítékát szolgáltatja, mint a műbútorasztalos szakmában a mestermű, a sok titkos fiókot rejtő, intarziás technikával készült céhláda. S hogy a szonett-

koszorú mégsem csupán iparosmunka vagy öncélú, Guinness-rekordkönyvbe illő virtuózkodás, mint a palackban gyufaszálakból fölépített Eiffel-torony, arról éppen Cson-tos János nagyszabású versbravúrja, a *Szonettregény* győzheti meg az olvasót.

A szonettkoszorú szellemi értékéből nem von le semmit, hogy nehézségi fokát sporthasonlaltal lehet szemléltetni: úgy kell végrehajtani a hibátlan csavart szaltót, hogy a gondolat a lehető legkisebb közegellenállásba ütközve s a legkisebb tajtékot verve érkezen célba, mint a puskagolyó.

Göncöl Kiadó
Budapest, 1997

A *Szonettregény* valójában szonettkoszorúk sorozata. Mondhatni, szonettkoszorú a négyzetben. Csontos János megírt tizenhárom szonettkoszorút; az annyi, mint 13 X (14+1), vagyis 195 szonett. Az egyes szonettkoszorúk mesterszonettjeit egy újabb szonettkoszorú alapjának vette, és úgy kreált egy újabb, 196. számú mesterszonettet, hogy az első sort megismételte, vagyis ugyanazzal a sorral zárta a *mesterszonettek mesterszonettjét*, mint amellyel elkezdte az egész ciklust. Így minden körbeért – az arabeszk körbefutott a szőnyegen, a római ház futókutya-fríze a saját farkába harapott, a gyalog beért a sakkárta túlsó kockájába, hogy királynőként kezdje újra a játékot.

Ez utóbbi hasonlat úgy is értendő, hogy egy sokáig kétséges kimenetelű játszma vége felé (a 11–13. szonettkoszorúban) a „királynőnek” jutott a döntő szerep. A királynőt nevezhetjük a költővel Pénélopének is, hiszen szellemi odüsszeiája végéhez közeledve, túl a bolyongások és tévelygések embert próbáló sorozatán, családja körében várja végső oltalom és megnyugvás. A 13.-ban még néhány kéretlen kérőt – irigyeket, lélekkufárokat és cinikus szemfényvesztőket – lenyilaz, akárcsak választott modellje, Odüsszeusz, és még önmagában is talál tisztázni valót, hogy a rend ne csak *odakint*, hanem *idebent* is helyreálljon.

A „szonettregény” tétje ez mindenképp föltt: a rend. Rendtevés odakint, az őt körülvevő világban, azaz társadalmi viszonyaiban, és ha ez nem lehetséges, akkor ennek tudatosítása. És rendtétel, ugyancsak az értelem révén idebent, az ösztönökben, ami már sokkal inkább rajta áll, ezért jóval több sikerrel kecsegteti a költőt. Ez a hatalmas gondolati-lírai költeményciklus a *költői eszmélkedés regénye*. Csakis ilyenként önéletrajz, noha epikai szála, ki merem mondani, még annyi sincs, mint amikor egy szabómester véletlenül benne felejt a nagy munkával megalkotott öltöny valamely rejtett varratában egy-két fércdarabkát. Nem epika ez egy pillanatra sem – és nem is versnek álcázott esszé, mely érvel és okadatul, cáfol és bizonyít, tételez és szemléltet. Hanem a szigorú formai keretek közé szorított *tudatfolyam*, képi-fogalmi asszociációs láncolat, mely azonban csak annyiban logika, amennyiben egyik fő mestere – úgy is, mint az első magyar szonettkoszorú alkotója, és úgy is, mint a társadalomtudományi megalapozású líra létrehozója – József Attila kettőspontot tett a líra és a logika közé (hozzátéve: de nem tudomány).

A forma, melyet Csontos János választott, különlegesen kötött forma. Természeténél fogva manierista vagy parnasszusi megoldásokra készleti alkalmazóját. Olyan gondolatokat, képeket, futamokat, mondat- és szó szerkezeteket kényszerít rá a költőre, amelyek panelszerűen áthelyezhetőek az egyik szonettból a másikba. A közlendő gondolatnak óh atatlanul alkalmazkodnia kell a poétikai szabályhoz, sokkal több kompromisszum árán, mint egyetlen kötött formájú versben. Szimultán módon kell érvényesülnie a résznek és az egésznek, s a szabályozottság egyszerre koncentrikus és lineáris értelemben hat a műre. Ez majdnem annyira nehéz, mint a következetes demokrácia, mely egyszerre ad szabadságot mindenkinek, és tiltja meg, hogy az egyén a többi egyén korlátozása árán éljen szabadságjogaival. A szonettkoszorú a kör négyyszögletesítése: szonettek bűvös négyzeteiből rakja össze a *ciklust*, a teljes kompozíciót. (A ciklus magyarul *kör*.) A gondolatok körkörös gyűrűvetését pedig egy négyyszögletes medence falai közt képzelhetjük el. Beleszédülök arra gondolva, hogy mi lenne, ha egy ilyen kompozíciót valaki idegen nyelvre kívánna tartalom- és formahíven lefordítani. Az már nem annyi, mint gúzsba kötve táncolni, hanem annyi, mint karok és lábak nélkül balettezni.

Érzésem szerint Csontos azért választott ilyen istenkísértően nehéz formát, mert nemcsak végiggondolta, hanem formai küzdelmével meg is mutatta, hogy a determinációval vette fel a harcot. Tehette volna formabontással is – én ismerek olyan szonettkoszorút (Szócs Géza írta), melyben a sorok jelentős részét kipontozta a szerző, s csak a rímelő szavakat írta le, éreztetve, hogy a forma lehet zárt, a gondolat nem. A *nyitott művel* utal arra, hogy igényt tart a véglegességre, a zárt, tökéletes rendre, mely azonban ismeretlen, sőt kiszámíthatatlan, mint az egyenlet, amelyben az együtthatók is ismeretlenek, vagy irracionális szám is szerepel a műveletben.

Csontos ennek az elvnek az ellenkezőjét követte. Ha a rend szabadsága megvalósíthatatlan, akkor törekedjünk a szabadság rendjére – mintha erre a következtetésre jutott volna. Ez a ciklus nem formabontó, hanem formateremtő eljárással készült. A szonettciklust, amelyet a pályakezdő József Attila vezetett be a húszas években, s amelyet a hatvanas évek óta már több mint harminc költő alkalmazott nyelvterületünkön Székely Ján ostól Tűz Tamásig, Thinsz Gézáig, Lászlóffy Csabáig, Markó Béláig és Balla D. Károlyig – a határainkon belüliek sokaságából csupán a kezdeményező Gergely Agnest említem – Csontos János a négyzetre emelte. Ez körülbelül annyi, mintha egy triptichonszerű szárnyasoltárt, mely tizennégy kisebb képre van osztva, minden részében további tizennégy képre osztotta volna, s a tizenötödikkal magasabb szinten összefoglalta volna azok fő motívumait.

Csontos két szempontból lazít a klasszikus szonettformán, amennyiben a soralkotás és a ritmus szempontjából Petrarca *endecasillabóit* (tíz-tizenegy szótag) és Ronsard *alexandrínjait* (tizenkét-tizenhárom szótag) vesszük alaptípusnak. Az ő sorai négyes vagy négy és feles jambusok (nyolc-kilenc szótag), és a második négysoros versszak rímképlete nem ismétli meg az első négysoros rímeit (nem az ABBA ABBA, hanem az ABBA CDDC rímképletet követi). Lehet, hogy ez lazítás a szonett poétikai képletéhez képest, ám a rövidebbre fogott sorok így még nagyobb tömörségre, még gyorsabb gondolat- és rímváltásokra készítenek. Márpedig a szonettkoszorú legnagyobb problémája az, hogy majdnem lehetetlenné teszi az áthajlítást vagy sorátvetést (enjambelement): a sorok akkor helyezhetők át gond nélkül a másik szonettbe, ha teljes mondatértékűek vagy legalábbis a mondat csonkítatlan alanyi vagy állítmányi egységeit (predikátumait) képezik. A sorok szótagszámának csökkentésével ezt Csontos még jobban megnehezítette. A négyes jambust egyébként már sokan alkalmazták szonettben, de nálunk Bertók László tette szonettírása alapjává 333 szonettet tartalmazó versgyűjteményében.

A versciklusok témakörei a költői eszmélkedés különböző fokozatait tartalmazzák. Nem csupán a gondolat fejlődését követik, hanem az életpaszttal és a különféle létközégekben szerzett sérülések, fájó tapasztalatok útján is haladnak. A személyes sors képe bontakozik ki az emberi társadalomban. A fölismerések mindenütt megszenvedett léthelyzetekhez kapcsolódnak. A kezdet kezdetén a nyiladozó tudat hamvasan szilaj szabadságtudatát mutatja be, amely „nem tűr magán nyerget, se zablát” és „szemellenző sem óvja”. A *naiv költő* azonban hamarosan szembesül és ütközik a társadalom falaival és rácsaival, s alkalmazkodni kényszerül, majd egyre jobban átlátva a manipuláció kísértő, kisajátító és züllesztő hatását, megkezdí tudatos szabadságharcát. A versciklus megmutatja a kezdeti naivitást, de a szerző nem helyezkedik a manipulatív társadalmon kívülre, hanem annak törvényszerűségeit belülről megértve, szüntelen ellenállással harcolja ki a determinációval szembeni függetlenségét. Leszámol a pályakezdése idején nagy népszerűségnek örvendő „n ótafák” és a „leragadt vándorpoéták” mulé-

kony sikerlehetőségével, s – emlékezhetünk korán bizonyított, kivételes formaérzék-ről tanúskodó indulására – többre becsüli a dolgok tudatosítását és a formateremtést, mint a „zsigerekből jött varázslatok” tetszetős esetlegességeit, a formátlanul gomolygó ösztönök kultuszát.

Szembenéz az ellenkező véglettel is: fölisméri azok tévútját, akik „ablaktalan szobákban ülve / teóriákat gyártanak”, vagyis a szobatudósok élettől idegen spekulációit. A fény felé vezető megoldás Ariadné-fonalát a szerelemtől kapja meg, mellyel kijuthat az „érzelmek labirintusából”. A szonettformáért küzdve gyakran tudatosítja alkotói tapasztalatait. Például amikor azt mondja, hogy „robban a ritmus, rím zenél”, akkor ezt nemcsak kijelenti, hanem szemlélteti is azzal, hogy a jambust „robbanó” koriambusra váltja. De amint megold egy kérdés-gubancot, máris több új támad helyette. A mívés szonettek sorozata pokoljárás, melynek során dantei zsúfoltsággal, habár arc-talanul sorjáznak a kárhozat rabjai és a kísértés okozói, akik lírai hősnének szellemi fejlődésregényét infernóélmények sorozatává teszik. Közéjük tartozik az irodalmi professzionizmus megszerzése is, illetve az, amit belőle tudatosított: az, hogy mennyire visszaélhetnek vele, és milyen könnyen elejtik azt, aki szolgál a manipulátoroknak: ha „nincsen belőled már haszon: / fölőspéldányként lajstromoznak”.

Csontos mintha tudatosan viszonyítaná gondolatait a klasszikus emberiségművekhez: Daidalosz és Ikarosz legendájához, a *Faust*hoz, *Az ember tragédiájához*, az *Isteni színjátékhoz*, József Attila *Levegőt!* című verséhez, bár közvetlenül nem utal rájuk. Fölismerni vélem Ádám lebegését az űrben, ahonnét vissza kell térni a Föld vonzókörébe, s az elvont tudóskodás elutasításában az öreg alkimistára vélek ráismerni a visszafiatalodás pillanatában. A kételkedés partnerszereplője, a Tudás Szelleme azonban mindenféle megszemélyesítés nélkül, saját tudatában teszi helyükre a dolgokat, s férfias határozottsággal letéve, a rövid sorok aforisztikus tömörségével mondja ki a költő ítéleteit. Van valami kérérelhetetlen radikalizmus Csontos János gondolkodásában, mellyel mintha lemondott volna korai verseinek ironikus humoráról és játékosságáról. Hiszen legfőbb mesterénél, József Attilánál is hasonló folyamat játszódott le alig több mint egy röpké évtized leforgása alatt. De Csontosnál van remény: a ciklusban több utalással jelzi igényét Odüsszeusz küzdőképességére, és a legszebbnek mondható ciklusban – a szonettkoszorú utolsó előtti körében – éppen a létben otthont és hazát teremtő szerelem utal e világirodalmi hős életrevalóságára.

Milyenek is ezek a szonettek egyenként? Milyen *versek*? Nos, mindig szabályosak, de korántsem mindig *szépek*. Ez csak a szerelmi vallomástól Shakespeare szonettjeit idézően átforrósuló darabokról mondható el, és főként a mesterszonettként kiemelt, részciklusokat lezáró darabokra illik, meg az egész versláncolatot összefoglaló, végső mesterszonettre.

Itt érdemes kitérni egy sajátos formaproblémára. A szonettkoszorú valószínűleg akkor oldható meg, ha először a mesterszonett készül el, és azután következik a kidolgozás, a minden egyes sorából kibontott új szonettekkel. Minthogy Csontos János kötetében tizenhárom szonettkoszorút tartalmaz, plusz a tizenhárom mesterszonett kezdősoraiból összeálló, cikluszáró szonettet, mely mint a piramisok csúcsára helyezett záróköv fogja egybe az építőkövek sokaságát, föltételezhetjük, hogy fölülről lefelé haladt. A csúcs-szonettből kibontotta a tizenhárom mesterszonettet, majd ezek mindegyikéből tizennégy-tizenégy további szonettet sarjasztott. Ezek a részkidolgozások többnyire elnagyoltabbak, darabosabbak a kiemelt szonettekénél. Csupán jelzésszerűen villantanak föl gondolatokat; a tudaton átsuhanó emlékképeket idéznek föl a már meg-

oldott kérdéskomplexumokból, és amennyiben képek hordozzák a gondolatot, nem mindig szervesülnek egymással.

Ez azonban az esetek nagyobb részében nem válik a mű kárára. Csupán azt kell belátni, hogy ez a szédítően hömpölygő iramban végiggondolt gondolatfolyam nem a szépen megcsinált természetfilmek nyugodt méltóságával pereg le előttünk, hanem korunk eddig még nem eléggé elemzett filmműfaja, a *klip* technikáját követi. A modernizmus régebbi áramlatai rengeteg módszert kidolgoztak már a fölösleg elhagyására és a lényeg kiemelésére. Ez azonban komplexebb eljárás az eddigieknél. Egyrészt megrostál egy-egy gondolatmenetet, folyamatot, illetve a legjellemzőbb részeire bont egy-egy látványt, jelenséget vagy gondolatot. Másrészt tetszés szerint váltogat egymástól teljesen független, mégsem véletlenszerűen együvé helyezett valóságdarabokat. Az *értelemi asszociáció* új lehetőségei villannak föl így a képek káprázató kavalkádjában. A fogalmilag megszilárdult képzetek, az elmosódó emlékképek és a belőlük még alakuló gondolat töredékek, melyek még csak keresik archiválási helyüket a tudatban, olyanképpen villódnak előttünk, mint ahogy az agyunkban gomolyognak és változnak az ingerek hívó jeleire. Az agyműködés formáit követő folyamat hihetetlen bőségét mozgósítja a bennünk levő információknak. A klip ezt hozza szemléleti közelségbe, és Csontos János versei mintha ezt a módszert követnék.

Gyakoriak a paradox megfogalmazások, az oximoronok, pl.: „tudod-e egyszer megkerülni / tered, az agygolyóbisod”; „Időd az örök pillanat” (ez egyébként a lírai műnem örök oximorona, melyet így folytat még paradoxabbá téve:) „a be nem pöckölt atomóra: / toporzék oló mutatója / tizenkettesen megragad”. Másutt „k ézbesí tetlen hadparancsok / és felvágatlan közlönnyerdők” érzékeltetik a társadalmi kötöttségek kiszámíthatatlan, mégis megkerülhetetlen uralmát. Ugyancsak az élet önellentmondásait ragadja meg e sorokban: „mentőöv lesz-e, mondd, a jog, / ha leterít egy jobbhorog”. Mennyire találó a közelmúlt átalakulásainak víziója: „túlélve békés puccsokat / s véres konszolidációkat / immunissá tesz az erőszak”. Paradox fölismerésnek tetszik az is, hogy „a világ, ami tévelyeg”, mert elvileg csak a „világ” törvényszerűségeihez képes lehetséges tévelyegni. Önmagába maró mondatai is sokszor keserű paradoxonok: „Jellemed elkülönöződik, / ám ettől nem leszel különb”. Nem csoda, hogy „hang nélküli visszhang a dal” (melyről a borúlátásáról híres Kálnoky még mint végső fogódzójáról beszélt: „Bennem zeng a világ, ki a világot visszazengem”). A művészi tevékenység hiábavalóságának jelzése után viszont üdítően hat a költészet hivatására ráeszmélő tanulsága: „s lehetsz kincs is: szegény szegények / korhadó oltár-polcain”. S hogy a bő kínálatból még egy termékeny önellentmondását idézzem: „Legcsekélyebb így lesz a legtöbb: / magad légy érlelő humusz, / nincs más esélyed (...)”. Hol van ez már a húszas évek konstruktivista kollázsaitól, fotómontázsaitól és a szürrealisták álomtechnikájától! Ez már a mi korunk terméke egy rendkívüli formaérzékű költő világlátásának szolgálatába állítva.

Az már nem a költőn áll, s nem rajta múlik, hogy ennek a számítógépes-klipes korunk az emberei észreveszik-e: róluk is szól és nekik szól ez a lelki önéletrajzot nyújtó szonettregény.

Alföldy Jenő